

BAKA L. PATRIK

Bűnregény-diagnosztika

Bánki Éva: A bűn nyelvét megtanulni.

Tanulmányok a kemény krimiről

1 Az oldalszámok – a továbbiakban is – az alábbi kiadásra vonatkoznak: BÁNKI ÉVA, *A bűn nyelvét megtanulni.*

Tanulmányok a kemény krimiről, Napkút Kiadó, Budapest, 2014.

2 H. Nagy Péter, *Alternatívák: A popkultúra kapcsolatrendszerei,* PRAE.HU, Budapest, 2016, 80–81.

„Van helye a popkultúrának is – hirdetjük irodalmi ízlésünk tágasságára büszkén. / De hol az a *hely*, az a viszonyítási rendszer, ahová a popkultúrát elhelyezhetjük? A popkulturális alkotások milyen értelmezői stratégiával közelíthetők meg – és egyáltalán van-e értelme megközelíteni őket? Miképp lehet felkészülni a popkulturális alkotások, különösen a bűnügyi regények elemzésére?” (5.)¹ – teszi fel a zavarba ejtő kérdéseket monográfiája nyitányában Bánki Éva, majd nagyon óvatosan, a kutatási témájával szembeni kritikus önreflexióktól sem félve veszi sorra őket, s adja meg a választ. Bánki eltekint attól, hogy a populáris irodalom hálózatszerűségét adó egyéb zsánerek megközelítési pontjait sorra vegye, noha azt írja, „[a] magyar felsőoktatás, az irodalom- és kultúratudományi képzés egyelőre kevés támpontot ad az ilyen típusú megközelítéseknek.” (5.) Szerencsére ez utóbbi állítás egyre inkább érvényét veszíti, s bár irodalom- és kultúratudományunk – jelen esetben a kettő egymás mellett említése, mint azt szerzőnk is elköveti, fokozottan indokolt – még mindig kénytelen úgy felvezetni a populáris művek elemzésére koncentrááló szakkönyveit, hogy felteszi a fenti kérdéseket, ezek azonban, tőlünk kissé nyugatabbra már rég megválaszolt talányok, s az egyes zsánerek értelmező szakirodalmi könyvtárakat tölt meg.

H. Nagy Péter egy fontos könyvében mélyrehatóan értekeznek a kánonok (sic!) státuszáról, egy olyan sci-fi regény apropóján, amely több kánon kritériumrendszerének is megfelel. A tanulmány egyik kiindulópontját tehát „a jelentéskánon (amely értéktulajdonításokat tartalmazó, identitáspolitikai eredetű kritériumkánon) és az alternatív kánon (művek, melyek a materiális kánonon belül a jelentéskánonon kívül esnek) konfliktusa képezi. Ezt a konfliktust (mint lehetséges szövegképző stratégiát) figyelemre méltóan viszik színre a spekulatív fikció egyes kiemelkedő alkotásai, amelyek elementáris módon szembesítenek a magas irodalom és a populáris regiszterek elválaszthatatlanságának tapasztalatával. Rámutatnak többek között arra, hogy az esztétikai kánon nem egyenértékű a kulturális elitizmussal (pl. az amerikai oktatási rendszer a modern népszerű kultúra és a technicizálódott elmélet kánonjára épül, ezzel szemben a nagy hagyomány elitista híveinek utóvédharca éppannyira kilátástalannak látszik, mint a megengedő sokféleség és az identitáspolitikai szószólóinak ellenkánonokat gyártó igyekezete).”² Ám a változás, az alternatív irodalom fókuszba jutása már idehaza is beindult, gondoljunk

csak a Prae.hu könyvek vagy a Parazita-könyvek egy-egy darabjára, illetve az olyan szervezetek megalakulására, mint az MA Populáris Kultúra Kutatócsoport, melyeket akár az egyes olvasáskutatások eredményei is inspirálhattak, ez utóbbiak ugyanis indokoltá, megalapozottá, sőt megkerülhetetlenné is teszik a popkultúrával való foglalkozást.³ Többek között ezt támasztja alá az a jelenség, hogy bár alternatív világok megteremtése által, időnként redukált nyelvi kóddal, de elsősorban a spekulatív fikciós irodalom az, amely a jelen társadalmát, annak válságát és kihívásait megragadni képes, s ami a leginkább magán viseli jelenünk lenyomatát.⁴ Ezen felül megihletője, esetleg alapanyaga is lehet más tudományterületeknek – ennek mintapéldája Tóth Csaba *A sci-fi politológiája*⁵ című munkája, amely az ELTE egyik legnépszerűbb kurzusából nőtt ki, ahol a szerző ismert spekulatív fikciós alkotások alternatív világainak társadalom- és rendszerkonstrukcióin prezentálta az egyes politikai struktúrákat. Innen nézve egyes zsánerek alapját képezhetik a tudománynépszerűsítésnek is – H. Nagy Péter fizikai, kémiai, biológiai jelenségek, s egyszersmind futurológiai ok-okozatiságok oktatási alapanyagaként is prezentálhatónak véli az egyes sci-fi műveket⁶ –, mely utóbbi révén az irodalom mint tantárgy az iskolai tárgyak hálózatában sokszor elszeparálódnak tünő helyzetéből kulcspozícióba kerülhetne.

Bánki Éva munkája az itt jelzett keretbe illeszkedik, a klasszikus detektívregényekből kinövő hard-boiled thrillerek – más szóval „kemény krimik” – lehetséges elemzési stratégiáit kutatva. A hard-boiled-ok értelem-szerűen magukénak tudják a krimik alapvető sémahármasát: a bűncselekményt, a körülmények fokozatos felderítését és a tettes néven nevezését, de egy újabb hármast is megalkotnak: a hatalom, az erőszak és a szex viszonyrendszerét, melyek az általuk felvázolt keretnek szinte mindig meghatározói. „A korszerű valóságábrázolás »terhét« a krimi irodalom örökölte, és az amerikai hard-boiled-szerzők, a skandináv krimiírók képesek is »tükröt tartani« korunk társadalmi valósága elé. Ma már jobbára a krimiszerzők képviselnek valamiféle 20–21. századi poszt-realizmust. És talán épp a bűnügyi regények társadalomábrázoló funkciójával is magyarázható, hogy miképp lehetnek épp krimiírók bizonyos kultúrák (skót, angol, svéd, stb.) híres reprezentánsai” (7.) – írja Bánki, majd kifejti, hogy a hard-boiled sajátosan redukált realista stílusban íródik, a szabad függő beszéd és a minimalizmus adta lehetőségeket aknázva ki, s a klasszikus bűnregényhez képest olyan sajátos temati-

3 Magyarországi viszonylatban Bernát 2002-es, Ábrahám 2004-es, Gombos – Hevérné Kanyó – Kiss 2012-13-as kutatása, szlovákiaiában pedig Madics 2007-es, Bereck 2009-es és Plonický 2016-os felmérései egyaránt a zsánერიrodalom iránti fokozott érdeklődést, a klasszikusokat mindinkább háttérbe szorító eredményeket közölnek. A kutatásokat a fent jelzett sorrendben lásd: BERNÁT Anikó, *Könyvvásárlási és könyvolvasási szokások a mai magyar társadalomban*, MKKE-TÁRKI Rt., Budapest, 2002 = <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a186.pdf>; ÁBRAHÁM Mónika, *12–14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai*, 2006/1, 3–23. = <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00099/index.htm>; *A netgeneráció olvasási attitűdje. 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai*, Új Pedagógiai Szemle, 2015/1–2, 52–66. = <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-netgeneracio-olvasasi-attitudje>; MADICS Erika, *A 12–18 éves fiatalok olvasási, könyvtárhasználati és szabadidős szokásai a Szabadhegyi Közoktatási Központban*, 2007 = www.gykszekcio.eoldal.hu/file/26/magdic.doc; BERECK Zsuzsanna, *Felmérés a 16–19 éves fiatalok szabadidős, olvasási és könyvtárhasználati szokásairól*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009 = <http://foruminst.sk/press/felmeres-a-1619-eves-fiatalok-szabadidos-olvasasi-es-konyvtarhasznalati-szokasairol/>; PLONICKY Tamás, *Komáromi diákok olvasási szokásai*, [kézirat], 2016.

4 Egy könyvbemutatója alkalmával Bánki Éva is így nyilatkozott. A bemutatóról szóló beszámolót lásd: Baka L. Patrik, *Ütköző korok, ütköző irodalmak. Író-olvasó találkozó Bánki Évával*, Selye János Egyetem Tanárképző Kar online = <http://pf.ujs.sk/hu/fooldal/5714-uetkoezo-korok-uetkoezo-irodalmak.html>

5 TÓTH Csaba, *A sci-fi politológiája*, Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016.

6 Lásd: H. NAGY, *I. m.*, 14–64.

7 TAR Sándor, *Szürke galamb*, Magvető, Budapest, 2005.

8 BENYOVSZKY Krisztián, *Bevezetés a krimi olvasásába*, Parazita-könyvek 2., Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2008; VARGA Bálint, *Magándetektívek. Oknyomozás valóság és fikció területén*. Agave Könyvek, Budapest, 2005.

9 KONDOR Vilmos, *Budapest noir*, Agave Könyvek, Budapest, 2008.

kus újításokkal is operál, mint amilyenek a traumák, az elfojtás, az elnyomottság, az erőszak – különösen a családon belüli –, stb. A hard-boiled továbbá az egyik azon irodalmi irányzatok közül, amelyek a leginkább kötődnek a filmművészethez, így intermediális zsánerként is hivatkozhatunk rá.

A bűn nyelvét megtanulni két nagyobb fejezetre bomlik.

A bűnügyi regény és a nyugati elbeszélés címet viselő blokkban olyan nagyobb tanulmányok szerepelnek, amelyek a kemény krimi irodalomtörténeti kapcsolódásaira koncentrálnak, műfaji párhuzamokra s egyáltalán a műfaj történetre, név és test e művekben betöltött meghatározó pozíciójára, s a kelet-európai hard-boiled opusok problematikája, hiánya is fókuszba kerül. Ebben az úrben kap helyet Tar Sándor *Szürke galambja*,⁷ melynek kulcs, vagy egykötetes-műfajpozícióját Bánki Éva monográfiája is nagyban megerősíti, elemzéseinek tekintélyes része ugyanis vissza-visszatér ehhez a műhöz. A szóban forgó szövegblokk folyamatos párbeszédet tart fenn Benyovszky Krisztián és Varga Bálint témában írt szakkönyveivel:⁸ sokszor azok súlypontjai apropóján fejt ki saját álláspontját, árnyalja azok megállapításait, vagy épp helyezkedik szembe velük.

A krimi kezdeteiről és zsánerközi kapcsolatairól értekezve a szerző kapcsolódásokat tár fel közte és a lovagregény között: nem elég, hogy mindkettő a populáris s az arisztokratikus, elitista regiszter között lebeg, de az általuk működtetett *játszmák* éppen annyira irodalmi sablonok, mint amennyire társadalmi minták is, sőt, a kóbor lovagok és a magándetektívek helyzete is hasonló: a társadalom szélére sodródott (anti)hős, kinek ténykedése mégis az egyedüli megoldás lehet. Mint megtudjuk, a krimi a bűnüldözéssel egyidős, noha térnyeréséhez a valóság árnyoldalai is hozzájárultak: a kicselezhetetlen Sherlock Holmes kalandjaira nem csak azok remekbeszabott, újító stílusa és témája okán volt szüksége (sic!) a viktoriánus társadalomnak, hanem azért is, mert kellett egy hős, aki a valóság sokszor csődöt mondott nyomozóin felülemelkedve az olyan sorozatgyilkosokat is el tudta volna kapni, mint Hasfelmetsző Jack. Amíg azonban a klasszikus krimik detektívjei, mint az emlegetett Holmes is, zavarba ejtően kiterjedt ok-okozati lánc mentén fejtik vissza az egyes bűncselekményeket – melyeket, tegyük hozzá, az esetek többségében nem egyszerűen a gyilkolási vágy vagy a téboly, de egyfajta racionalitás szül –, addig a hard-boiled-ok főhősei inkább *beleérzéssel* jutnak el a megoldáshoz. Hazai vonatkozásban a szerző kifejti, hogy csupán a hard-boiled az, aminek ténylegesen egy reprezentánsa fedezhető fel, posztmodern antidetektív-regény azonban több alkotó – pl. Darvasi, Lengyel, Tandori, stb. – tollából is fogant. Bánki Éva kitér Szerb, Kosztolányi, Rejtő és Móricz viszonyára is az általa taglalt zsánerrel, majd tárgyalja a szocializmus korának szerinte szigorúan idézőjeles „krimiíróit”, Mág Bertalant és Berkesi Andrást is. De amint írja, „[a] két világháború között Magyarországon játszódó *igazi* hard-boiled elbeszélés tulajdonképpen 2008-ban született meg” (33.), mégpedig Kondor Vilmos *Budapest noir*jával,⁹ ami a harmincas években játszódik, a magyar tör-

ténelem választójaira szöve rá cselekményét. Kondor regényeiben a nyugati hard-boiledra jellemző szexualitás helyett az identitás és az ideológiákhoz való idomulás lesz a bűn bölcsője.

Mint azonban azt fentebb már jeleztük, Bánki monográfiája mindenekelőtt Tar Sándor *Szürke galambjára* koncentrálna, amely egyszerre örökli meg Móricz szövegeinek minimalizmusát, elliptikusságát és drámai sűrítéseit, de visszatükrözi a szocialista magyar krimik szexizmusát és társadalomképét is, a társadalomábrázolást pedig metafizikus elemekkel kombinálja. Felrúgja továbbá az összes korábban ismert tabut: szereplői közt homoszexuálisok, koldusok, szadisták és idegbetegek is felsorakoznak, sőt, a szétomló rendszer(váltás) után ábrázolása szerint csak a titkosszolgálatok, a bűnszövetkezetek, s a galambok révén osztott mérgezett halál maradnak. A *Szürke galambot* olvasva a bűn nyelvét tanuljuk meg, hiszen ebben a műben minden csupa jelkép és metafora, s a fel-felrémlő bibliai áthallások és kapcsolások paródiába taszítják a szent történeteket is. „A bűn nyelve egyféle bibliai nyelv, *ellen-nyelv*, azaz a bibliai történet rút – vagy, ha tetszik, szépséges – kiforgatása.” (44.) – írja Bánki Éva. A nevek álca volta a krimik sémahármasának harmadik darabját beteljesíthetlenné teszi, hisz ahogy a kötet egy kritikusa írja: „a tettes jóformán megnevezhetetlen – még a megneveződésében is.”¹⁰

A másik szövegcsoporthoz, a *Nézőpontok – értelmezések* elemzések és kritikák csokrához, mely a hard-boiled típusait prezentálja egy-egy alkotás apropóján, példát hozva a feminista és történelmi krimire, de a „keresztapa-ságakra” is. S hogy többek között mely művekről és mit is tudhatunk meg? Nina Stein *Katalin leányai* című regénye a történelmi krimi férfias szabályainak felforgatásán alapul, Liza Marklund és James Patterson *Üdvözet a gyilkostól* című műve a gyilkosságot mint reprodukciót és korlátlan művészetet prezentálja, Faye Kellermann opusának, a *Jupiter csontjainak* alapvető kérdése az lesz, hogy „egy vallási szekta próbál meg tudományos műhelyként viselkedni – vagy a tudományos műhelyek azok, melyek hajlamosak szektaként működni?”, Steven Saylor kimagasló történelmi krimisorozata, a *Gordianus-ciklus* – más néven *Roma Sub Rosa* – pedig úgy szembeesít szabadság és szolgaság árnyalataival, hogy faszegetései egyenesen a mi határainkat fenyegetik.

Bánki Éva *A bűn nyelvét megtanulni* című monográfiája újabb fontos eredménye az alternatív kánonok, ha úgy tetszik, a populáris irodalom magyar nyelvű recepciójának, s megkerülhetetlen kalauz a hard-boiled regények értelmezéséhez. S hogy az írásunk elején sorakozó kérdésekre választ is adjunk, térjünk vissza egy pillanatra a kemény krimik társadalmi érzékenységére és változatos problémafelvetésére, ami megnyitja az irodalomkritika kereteit a publicisztika lehetőségei felé. Hiszen – amint azt a szerző is írja – „[a] hard-boiledek tematikáját figyelembe véve ez is lehet a krimikritika egyik útja. Irodalom és társadalom viszonyát újra (vagy másképpen) problematizálni.” (9.)

10 SHIZOO, Bánki Éva: *A bűn nyelvét megtanulni*, Könyvvizsgálók = <http://konyvvizsgalok.blogspot.sk/2015/12/banki-eva-bun-nyelvet-megtanulni.html>